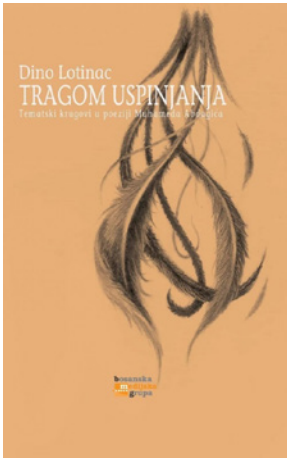

Ивана Максић

ТРАГОМ ЖАР-ПТИЦЕ

Калеидоскоп Мухамеда Абдагића

(Дино Лотинац: *Трагом успињања – Тематски кругови у поезији Мухамеда Абдагића*, Босанска медијска група, Тузла, 2022)

Књига *Трагом успињања* Дина Лотинца, мини-студија посвећена тематским обележјима у поезији Мухамеда Абдагића (1916–1991), прилог је покушају контекстуализације Абдагићевог дела унутар корпуса савремене санџачке и бошњачке књижевности.

Већ у уводном делу дати су разлози због којих је овај подухват отежан. Пре свега, „још увијек не постоји јасан преглед историје бошњачке књижевности у Санџаку”, те „није једноставно направити увид у то који би се све писци могли на неки начин повезати како у историјском тако и у књижевном контексту” (Lotinac, 2022: 8). Додатна потешкоћа јесте чињеница да је опус Мухамеда Абдагића тек једним делом објављен и доступан. Многа његова дела постоје само унутар заоставштине,¹ а недостају и критички текстови, односно секун-

дарна литература која би овај подухват учинила лакшим и проходнијим.²

У покушају да издвоји главне тематске преокупације у Абдагићевој поезији, Лотинац се усредсређује на неколико песничких збирки, од којих су неке објављене за песниковог живота, а неке постхумно,³ уочавајући четири главна тематска круга – аутобиографски, религијски, космички и универзални – али и наглашавајући да се, као што је то с књижевним класификацијама неретко случај, многе песме опиру сврставању у само један тематски оквир. Критичарски фокус је, дакле, усмерен на садржај, а тек успутно на формална обележја и композицију. Такође, у својој методи аутор махом оперише описним, а тек понегде вредносним судовима, будући да је

¹ Након више од тридесет година од Абдагићеве смрти, објављено је само шест књига из његове заоставштине. Лотинац наводи да се упркос постојању интересовања за Абдагићево дело није улагало довољно „истраживачког труда и материјалних средстава да се објаве његова дела из заоставштине” (Lotinac, 2022: 26).

² Примера ради, тек 2015. године појавила се књига *Огусеја Мухамеда Абдагића* у којој су објављени критички текстови, есеји и прикази о његовом стваралаштву.

³ У питању су следеће Абдагићеве збирке: *Феникс (Тужи дабизив)*, објављена самостално и под псеудонимом М. А. Хаљиновић, Сарајево, 1966; *Лушајући брод*, Свјетлост, Сарајево, 1977; *Иза Морено* (постхумно; приредио Шабан Шаренкапић), ДАМАД, Нови Пазар, 1993; *Из фениксовој тинјезда* (постхумно, збирка сабране поезије), Библиотека Мухамед Абдагић, Сјеница, 2014; *По Башескији* (постхумно), Факултет исламских наука, Београд, 2018. Аутор такође узима у обзир и у завршном делу разматра и две Абдагићеве песме објављене у периодичи.

циљ рада унеколико класификовати дело које је непрочитано и занемарено, а чији домети би, тек у будућности, могли бити адекватно критички (ре)валоризовани.

Сваком од тематских кругова посвећено је засебно поглавље, а свима њима претходи осврт на биографске чињенице које би у Абдагићевом случају било недопустиво занемарити. Од важних утицаја на Абдагићев израз, Лотинац помиње античку књижевност и митологију, оријенталне мистике, француске симболисте („уклете песнике“) и руске симболисте,⁴ посебно Александра Блока. Елементи хронике и народних предања упућују и на важну повезницу са *Љеџојисом* (1746–1804) Муле Мустафе Шевки Башешкије.⁵ Абдагићево познавање разнородних књижевних традиција и жанрова, верских и филозофских текстова, даје његовом стваралаштву посве еkleктичан, комплексан и особен печат.

Револуционар: одвећ човек

Абдагићев трагичан усуд можда најбоље сумира реченица Исмета Ребрође, који је након његове смрти записао: „Овај видљиви свет за њега није учинио ништа добро, доносио му је само зло, неспоразуме, усамљеност“ (Исто, 21–22).

Мухамед Абдагић, револуционар, правник и књижевник рођен у Сјеници (1916) као син имама, школован у чувеној скопској Великој медреси из које је, заједно са Ђамилом Сијарићем и Рифатом Бурчевићем Тршом, као и другим предратним комунистима, избачен због поседовања (тада „илегалне“)⁶ марксистичке литературе, завршава школовање у Врању, а као студент права у Београду, постаје један од предводника студентског покрета и уредник листа *Сјугенџ*, часописа *Млада култура*, као и *Гласа Санџака*. Одмах по избијању рата, по партијском задатку одлази у Мостар, где заједно са Авдом Хумом и Лепом Перовић ради на подизању устанка, а 1941. бива пребачен за Санџак. Ту га хапси озлоглашена Муслиманска милиција, која га предаје италијанској фашистичкој војсци. Након седам месеци проведених у италијанском логору, бива пуштен⁷ али га затим хапсе немачки нацисти (1943), након чега успева да побегне у Косовску Митровицу и тако избегне стрељање.

Абдагићев живот се након рата драматично и посве неочекивано додатно компликује, будући да му због лажне оптужбе⁸ следи прогонство које ће га пратити

⁴ Паралела се може направити и због њиховог сукоба са стаљинистичком идеологијом/власти, те искуства прогоњености и тзв. „дисидентског искуства“.

⁵ Абдагићева постхумно објављена збирка коју, између осталог, одликује и поступак лиризације постојеће хронике и насловљена је *По Башешкији*.

⁶ Комунистичка партија Југославије је основана 1919. године. Веома брзо постаје снажна балканска партија радничког покрета. Међутим, одмах након великог успеха на изборима 1920, полицијским репресивним мерама бива десеткована, а потом исте године и забрањена.

⁷ У биографији се наводи податак да је пуштен уз помоћ најугледнијих породица у Сјеници, уз обавезу да буде у кућном притвору и свакодневно се јавља полицији.

⁸ „Суђење је обављено без икаквих докумената. У судском процесу се спомињу сведоци – познати криминалци који су касније изјављивали да су свједочили по наговору полиције.“ Цео текст „Мухамед Абдагић – за незаборав“ Мустафе Мемича доступан је на: <https://sandzakpress.net/mustafa-memic-muhamed-abdagic-za-nezaborav/> [последња посета: 30. 5. 2023]

целог живота.⁹ Био је један од ретких комуниста који је након рата иступио и побунио се против масовних стрељања и гажења политичких и војних споразума,¹⁰ а на основу унапред донете политичке одлуке¹¹ и лажног сведочења осуђен је на десет година затвора, од чега је одслужио четири. Одстрањен из политичког живота и деловања, изолован и друштвено изопштен, Абдагић није поклекао. Напротив, није престао да се бори за правду, као што није престао да пише, упркос отежаној а често и никаквој могућности за објављивање. Након краткотрајног боравка у Немачкој,¹² живео је у Сарајеву, а смрт га, пред сам почетак крвавог распада Југославије, 1991. године затиче у Новом Пазару.

Иако Лотинац то посебно не наглашава, Абдагић је за тадашње власти био „непожељан елемент” и због каснијих политичких залагања да његов народ добије равноправан статус са осталих пет конститутивних народа тадашње Југославије. Ова чињеница се, посебно у контексту рата деведесетих, те жртва које су Бошњаци у њему поднели, никако не може изоставити.

Управо услед околности друштвеног и политичког прогона, Абдагић је неке своје књиге штампао самостално и у малом тиражу, неретко и под псеудонимом. Поезији објављеној као самиздат често недостаје техничка и уредничка подршка, што се каткад одражава на лингвистички аспект дела, а сходно „пјесниковом говорном подручју и одликама говора санџачког краја, примјетно је мјешање екавице и ијекавице” (Исто). За живота је објавио једанаест књига – поезије, приповедака, романа, драмских текстова, а постхумно је објављено још неколико књига и чланака у периодици. Многобројна дела која тек чекају да буду објављена указују на неупитну разноврсност његовог стваралаштва – реч је о романима (и то чак седамнаест), приповеткама, поезији, драмама, путописима, есејима, интервјуима, полемикама, политичким документима, новинским чланцима, историјским и револуционарним текстовима.

Поетски каледоскоп

Симболика феникса, односно жар-птице, веома је важна у контексту Абдагићевог стваралаштва, иако се, сем у насловима, сам мотив експлицитно не појављује

---

⁹ Абдагића је компромитовала извесна фуснота у једном тексту о акцијама припадника Комунистичке партије у Санџаку, у којој се наводи да је он сарадник окупатора. Иако је та фуснота касније демантована, понижење је остало.

¹⁰ Овај бескомпромисни став најбоље сумира Абдагићева реченица из његове *Ауџобиографије*: „Ја сам имао други став, јер сам завршио један виши партијски курс, прије рата, на којем сам научио да се политика, за данас, води према ситуацији која ће бити сутра...”

¹¹ Занимљиво је да је овом суђењу пред Војним судом (тзв. монтираном судском процесу) присуствовала и његова мајка Нурија, мајка два погинула борца, и сама политички активна у оквиру сјеничког огранка АФЖ-а. Сваки покушај Абдагића да нешто каже на овом нечовјечном суђењу председавајући је одбијао осуђујућим и оштрим ријечима, такође забележеним у *Ауџобиографији*: „Ти да ћутиш, знамо шта хоћеш да кажеш!” Наведено у тексту „Писац и револуционар Мухамед Абдагић” доступном на: <https://mesihat.org/2016/02/21/pisac-i-revolucionar-muhamed-abdagic-i/> [последња посета: 30. 5. 2023].

¹² Његов још необјављен, последњи роман, носи наслов *У емиграцији*.

ни у једној песми нити стиху већ се „транскодира из једног мотива у други” (Исто, 35). Осим збирки песама *Феникс*, *Из фениксовој њијезда*, Абдагић је написао и роман тока свести који је такође насловљен *Феникс*, а представља двотомно филозофско-психолошко штиво у којем се главни јунак Шаћир прати кроз различите временске периоде и друштвене контексте.

Ауџобиографски тематски круг одликују песме с мотивима из песниковог живота, пре свега мотиви стрепње, прогона, тишине, немоћи, ограничености, пораза, затим топоси куге која уништава читав свет и *криве линије* коју песник жели да „згази и исправи”, те идеја смрти „пре времена”. За песме с биографском тематиком карактеристичан је суморан, елегичан тон, као и тескобна атмосфера. Писање је својеврсна потрага и бег, а у случају Абдагића који је готово опсесивно писао и бележио, могло би се тврдити да је оно свакако имало и изванредан терапеутски учинак. Писање постаје стратегија разрачунавања са светом и са собом, средство рефлексије и ауторефлексије, па у извесном смислу и обраћање, разговор са „метафизичким”, које има улогу фармаколошког упијања и примања бола и питања без одговора. Оно што је на психолошком плану сугестивно и вредно промишљања јесте стална борба појединца да (се) услед прогона, траума и неспоразума са спољашњим светом, не склизне у параноју и изгуби вера у (сваког) човека, у појам људскости по себи.¹³ У једном од пропратних критичких текстова у склопу постхумно објављене књиге поезије *Иза Морено*, Алмир Залихић пише да је Абдагићева поетика „заснована на особеном временском, егзистенцијалном и филозофском амбијенту проистеклом из аутобиографије”, као и да је то „поетика борбе појединца и поетика борбе за појединца, за његов интегритет, за индивидуално у њему, борба за лични глас, за право на сумњу која, на концу конца, није негирање животне реалности, али је афирмирање индивидуе чак и онда када је немоћна, несхваћена, игнорирана”.¹⁴

Други тематски круг повезује песме *религијске* тематике. Како ће се испоставити, укрштање исламског и хришћанског подтекста није неуобичајено у Абдагићевој поезији. Лотинац издваја поему „Тужи дабживи” коју карактеришу библијски мотиви, интертекстуалност и цитатност, као и тон тужбалице. Мотив *габжива* је чест на богумилским стећцима и представља човека који се бори, али и жали за нечим што га мучи. Попут феникса који може бити персонификација Абдагићеве борбе, и дабжива је могуће интерпретирати као песников алтерего. У овом тематском кругу, издваја се и поема „Успињање” из књиге *Из фениксовој њијезда*, састављена из тринаест цикличних целина, у којима се, кроз дијалог Шаћира и Господара и компаративно низање и преплитање библијских и куранских елемената, наглашава међурелигијска повезаност, уз мотиве слободе, спасења, као и својеврсну расправу о суштини уметности и закључак да је уметност (стварање, постојање и опстајање) божја сврха и сврха човековог боравка на земљи. Лотинац закључује да

¹³ Ово је добро запазио Исмет Реброња који у свом поговору за *Иза Морено* пише: „Када су га оставили на миру, није више могао без својих прогонитеља, па их је измишљао како би наставио да живи” (Abdagić, 1993: 51).

¹⁴ Текст је насловљен „Санџачка пјесничка чаролија”, а објављен у Абдагићевој књизи *Иза Морено* (1993: 52).

је поема „слојевита, избрушена, подтекстуална, савремена, можда и књижевно-умјетнички најуспелија поетска творевина” (Исто, 86).

Истовремено, овај тематски круг читалачки није толико узбудљив и може му се замерити извесна крутост, па и дидактичност. Иако је присутно иронизирање одређених мотива, песнички тон је често декларативан, репетитиван, месијански и засићен општим местима узалудне потраге за човеком и људским идеалима, оспоравања постојања Спаситеља, као и могућности спасења, уз став да је човеков цивилизацијски напредак у извесном смислу директно супротстављањем богу. Како и Лотинац запажа, „поигравање с религијским мотивима није једноставно, па се због честе догматичности, не може постићи слобода изражавања” (Исто, 58).

Тек неколико страница посвећено је космичком тематском кругу, и то кроз мапирање тежње да се, у потрази за идеалима, песнички субјект окрене небу, али и самом ванземаљском и(ли) ванвременском. „Лутајући брод” је крајње парадигматична, непретенциозна песма у којој лирски субјект, у потрази за миром и спасом, препознајући овоземаљске стеге, кружи и лута око планете, одређујући се као становник свемира.

Универзални тематски круг покрива разнолике тематско-мотивске окоснице, као што је мотив љубави и жене (који код Абдагића није тако чест), мотив лепоте, незауостављивости времена, стварања, уметности и песништва. Поједина песничка остварења која припадају овом кругу везују се и за тзв. завичајну тематику и она имају примесе усменог, фолклорног стваралаштва, баладичан и архаичан тон. Представа жене, која је код Абдагића и симбол изгубљене или недостижне слободе, повезана је са флоралним мотивима – али то није она бујна флора која се може наћи у еротским мотивима код, рецимо, Оскара Давича, већ је пре реч о предвидивим и сведеним мотивима који ни на језичком плану нису толико иновативни. Мотив песника је најбоље разрађен у песми „Тетријеб”, која је можда и најпознатија Абдагићева песма, а свакако и једна од успелијих. Песник је симболично представљен као ретка и угрожена врста, трагична због свог заноса који уједно значи и мањак опреза, рањивост и егзистенцијалну опасност. Занос, као предуслов стварања, истовремено је и његов усуд.

Збирка интригантног наслова *Иза Морено*, насловљена по две истоимене песме, коју је приредио Шабан Шаренкалић две године након Абдагићеве смрти, осмишљена је као књига његових најбољих необјављених стихова. Предговор је написао Исмет Реброња, који је, између осталог, покушао да „одгонетне” значење наслова: „Ријеч мор у нас је и модро и загасито. На турском је мор љубичаст. Дакле, опет љубичица [...] Иза је, чини се, од *izzā* (арапски) слава и понос, нешто величанствено” (Исто, 40).

Лотинац, пак, повезује реч Морено са појмом Море из словенске митологије, коју у санџачком крају називају Морина, јер је тај ентитет „вјешт пратилац прогоњеног пјесника, сенка која му не да мира и која сваког тренутка прети да му одузме живот” (Исто, 99–100).

По Башескији је збирка у којој Абдагић настоји да додатно истакне и поетизује све оно што је чувени сарајевски хроничар записао. Башескијина хроника, у којој је на јединствен начин похрањен дух једног времена, и сама садржи поетске, а каткад

и сасвим надреалне слике, па не чуди што је многим послужила као песничка инспирација – од чувене песме-омажа Абдулаха Сидрана, до прозно-поетских записа какве налазимо код аутора млађе генерације, попут Аднана Жетице. Лотица тврди да Абдагић овим песмама, насталим седамдесетих година двадесетог века, настоји да настави писање Башескијиног *Љешојуса*. Реч је о својеврсном покушају превођења хронике на лирски и поетски језик, чиме она, чак и када је „преписана”, песничким транспонованем добија сасвим нови квалитет.

Као што је већ у уводном делу истакнуто, неке веома успеле Абдагићеве песме нису поменуте у овој књизи, јер их је тешко сврстати у било који од четири успостављена тематска круга. Таква је песма „Ријеч и Дјело” из књиге *Иза Морено*, у којој је људима и њиховим деструктивним тенденцијама супротстављен мотив реке као силе спајања, љубави и мирера. Песник позива да будемо „ријеке / тихе али неуморне / бучне али несебичне”. Позивање на један нов вид људскости истовремено је прожет песимистичном завршницом и жељом за радикалним преокретом у стиховима: „будимо / будимо какви никад нисмо били”.

Важно је поменути и неколицину Абдагићевих песама у којима је доминантан авангардни поступак, о чему је с нескривеним одушевљењем писао војвођански (нео)авангардни и експериментални песник Вујица Решин Туцић, препознајући у песништву Мухамеда Абдагића својеврсну „страст на лични погон”. Такве су „Љубав и електроника”¹⁵ или одељак с поднасловом „Из судске медицине”, међу којима је парадигматична песма „Вјешање”¹⁶ у којој бисмо, заједно са песмом „Бављење леша у води” могли препознати импулсе концептуалне поезије, али су оне захвалне за поређење и са Давичовим песничким минијатурама „Сведок а) и б)”, „Касапница трепери у нама” или „Хигијена” (Давићо, 2008: 242, 245, 248). Туцић је у Абдагићевој поезији препознао један нови сензибилитет „који уочава крах класичног грађанског хуманизма” и снагу поезије од чијег одсјаја се „леди срце”.

Такође, врло иновативан и интригантан мини-циклус „Хлеб” у збирци *Лушајући брод* открива једну нову, субверзивну метафорику хлеба који се пореди с „чудовишном сипом” и „одвратним октоподом”, односно највећом претњом која „у својој утроби самеле / све што је најљепше / код човека”. Хлеб је ентитет спреман на освету, он може да се претвори у камен и згњечи срце. Будући да уништава људскост, он заслужује презир, а у тој мржњи према хлебу Абдагић концентрише отпор према конформизму, ситносопственичком духу и издаји идеала, стварајући нове и неочекиване поредбене одреднице каква је рецимо „мрзак као хлеб”.

*

Доследан својим уверењима, Мухамед Абдагић је био један од људи који су стасали као предратни комунисти, током рата активно учествовали као партизански борци, али нису постали догмате већ су остали осетљиви за друштвену неправду, један од оних за које је питање савести као категоричког императива било и остало кључно. Ово се и те како рефлектује у његовом књижевном корпусу, што је

¹⁵ Из књиге *Лушајући брод*.

¹⁶ Из књиге *Феникс*.

евидентно чак и на поетском узорку којим се подробније бави Лотинац у књизи *Трајом усјињања*.

Сеад Шемсовић, један од рецензената књиге Дина Лотинца с правом запажа да она означава крупан корак у погледу доприноса проучавања поетског корпуса М. Абдагића, као и да је „језик којим је књига уобличена једноставно пријемчив наставницима и студентима књижевности, чиме она има и практичну употребну вриједност унутар домаћег система образовања” (Исто, 131). Може се закључити да је ауторова намера и била да језик очисти од „академског” тона, како би књига била проходнија и јаснија и „просечним” читаоцима који желе да сазнају нешто више о Абдагићевој поезији.

Књигу Дина Лотинца готово је немогуће набавити у Србији,¹⁷ а у библиотекама је веома тешко доћи до књига бошњачких писаца уопште.¹⁸ Штета која се наноси оваквим одлукама и политикама, било да су оне свесне и стратешке или су плод немара, немерљива је и несагледива. Будући да је књижевност писана на заједничким и међусобно разумљивим језицима тешко доступна, као и због чињенице да се она строго (национално) одваја и гетоизује,¹⁹ отежава се компаративни приступ који би у сваком смислу могао бити далеко плодноснији и смисленији.²⁰

---

¹⁷ Књигу је могуће набавити само у Сјеници, путем директног контакта са аутором, а примерак књиге за сада постоји само у новопазарској библиотеци.

¹⁸ Испоставља се да је у библиотекама на територији Србије лакше доћи до Башескијиног *Љешо-йиса* него до Абдагићевих књига, као и књига многих других бошњачких и босанскохерцеговачких писаца, укључујући и Мака Диздара или Скендера Куленовића. Оне су махом доступне само у санџачким библиотекама, уз понеки изузетак (најчешће једног) примерка доступног у читавицима Народне библиотеке Србије или Библиотеке Матице српске. За оне који би да се упознају са делом Мухамеда Абдагића, препорука је да консултују дигитална издања новопазарске библиотеке „Доситеј Обрадовић”: <https://digitalna.biblioteka-np.org.rs/category/zavicajni-pisci/muhamed-abdagic/>.

¹⁹ Ово гетоизовање се одвија по националном кључу који ни у ком смислу није могућ нити остварив на плану текста. Разлог за недоступност књига бошњачких аутора није сасвим јасан, али се чини да логика није само тржишна, те има нечег перверзног у претпоставци да читалаштво на територији Србије није заинтересовано за ова дела, а заправо се њиховом недоступношћу сви потенцијални читаоци унапред и против своје воље ускраћују и сиромаше. Нејасно је и да ли су те књиге, а преваходно се мисли на оне објављиване пре деведесетих, накнадно уклоњене из библиотека, на сличан начин као што је то, рецимо, био случај са марксистичком литературом и часописима. Дакле – да ли су имена њихових аутора постала „неподобна” – или је реч о пуком немару.

²⁰ Не постоје никакви језички нити књижевно-теоријски разлози због којих се дело Абдагића не би могло проучавати у разним контекстима, уважавајући сву његову особеност, будући да је у њему могуће наћи најразличитије традиције писања, да оно кореспондира са светском књижевношћу, па је помало и поразно вести је на завичајну, иако је и та њена компонента важна, а посебно данас, и то у циљу очувања и проучавања његовог наслеђа. У овом тексту је већ указано на везу с војвођанском (нео)авангардом (могло би се чак рећи да је ове тенденције Абдагић спонтано наслутио), а било би занимљиво поредити га и са песницима-дисидентима донекле сличног животног искуства, какав је рецимо био црногорски песник Радован Зоговић познат и по својим песмама-писмима. Абдагићеве песме „Жал за другом изгубљеним” (посвећена Рифату Бурџевићу Тршу) и „Бурђијанским песницима” су им, на тематском и формалном плану, веома блиске.

Када освестимо чињеницу да овдашње културне институције, као и школство, пречесто раде у корист цементирања националних наратива и матрица, а на штету књижевности, богатијег и интегралнијег читалачког искуства, повезивања и заједништва, онда ћемо се можда отворити за радикално другачију перспективу, супротну самодовољности, искључивости, деструкцији и разарању. Ерос би могао победити танатос, у пепелу би никли нови пламичци.

ЛИТЕРАТУРА:

Abdagić, M. (1993). *Iza Moreno*. Novi Pazar: DAMAD

Davičo, O. (2008). *Krov oluje*. Vršac: KOV

Lotinac, D. (2022). *Tragom uspinjanja – Tematski krugovi u poeziji Muhameda Abdagića*. Tuzla: Bosanska medijska grupa

ЕЛЕКТРОНСКИ ИЗВОРИ:

<https://sandzakpress.net/mustafa-memic-muhamed-abdagic-za-nezaborav/>

<https://mesihat.org/2016/02/21/pisac-i-revolucionar-muhamed-abdagic-i/>

<https://digitalna.biblioteka-np.org.rs/category/zavicajni-pisci/muhamed-abdagic/>